

CSEPELI GYÖRGY

A mikrohitelezés mint szociálpolitikai innováció – egy kísérleti program¹ eredményei

A magyar szociálpolitikai rendszer diszfunkcionális. Nem segíti a munka világába való visszatérést, s nem enyhíti a munkátlan lét nyomorúságait sem. A szociálpolitikai rendszer számtalan pénzosztó szervezet önfenn-tartása, melyhez igen sok személy statisztál, miközben a személyek maguk igen kevés pénzt kapnak.

A szociálpolitikai rendszert azonban nem könnyű megváltoztatni, s nemcsak azért, mert a szervezeti érdekek a változtatás ellenében hatnak. Nincs elég ötlet, gondolat, javaslat, amely arra inspirálhatná a szociál-politikai kormányzatot, hogy változtasson a koncepció irányát, tartalmát illetően.

Az Autonómia Alapítvány a Magyar Fejlesztési Bank megbízásából 2009-ben egyedülálló társadalmi kísérletet végzett. A kísérlet célja eredetileg az volt, hogy gyakorlati modellezéssel vizsgáljuk: milyen mikrohitelezési mechanizmusokkal integrálhatóak vissza a gazdasági-társadalmi vérkeringésbe a leszakadó társadalmi csoportok, amelyek a speciális magyar körülmények között lassan szinte a fejlődő országokhoz hasonló, duális jellegű gazdasági társadalmi dezintegrációs helyzetbe kerülnek, és ezzel a hazai felzárkózás egyik fő gátjává válhatnak. Azt igyekeztünk megvizsgálni, hogy miközben sem a nyugat-európai, sem pedig a fejlődő országbeli társadalmi-gazdasági reintegrációs modellek nem alkalmazhatóak a hazai körülmények között, lehet-e mégis ezeknek valamiféle sajátos adaptációját kialakítani. Lehetséges-e a mikrohitelezést olyan alternatívaként használni, hogy az ne csak a fogyasztásra, a pénz azonnal elköltésére vagy a korábban elköltött pénzek pótlására szolgáljon, hanem takarékoskodásra, racionális élettervezésre, befektetésre, vállalkozásra, termelésre is ösztönözzön.

A kísérlet előkészítésére 2008-ban került sor. A Békés megyei településeken végzett feltáró kutatás során kiderült, hogy lennének olyanok, akik a segély típusú, elvárások és kötelezettségek nélkül folyósított, egyszerű cash-transfer alternatívájaként szívesen részt vennének olyan pénzügyi projektekben, melyek révén megszabadulhatnának a segélyfüggőségüktől, és cserében ők és gyermekeik esélyt kapnának az alsó középosztályi létbe való emelkedésre. Sajnos az is kiderült, hogy a magyar jogszabályi környezet szertelen merevsége és rugalmatlansága lehetetlenné teszi, hogy legális úton, az egyén és a társadalom megállapodására támaszkodva, és hosszú távú gazdasági és kulturális stratégiát követve kerüljenek ki a segélyfüggőségéből. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy miközben

¹ Kísérleti akció terepkutatás formájában megvalósult program

a pénzügyi és egyéb szabályozások képtelenül merevek, s így ellehetetlenítik a segélyt kiváltó, egyéni kockázatvállaláson alapuló, s a gazdasági tevékenységet lehetővé tevő állami segítséget (amely egyébként nem kerülne többre, mint a jelenlegi esztelen pénzszozás), a szabályok alatt szabadon tenyészik a nem legális gazdasági tevékenységek egész légiója. Amelyek haszna ugyancsak békésen megfér a sokféle jogcímen folyósított segélyek összességében nem túl nagy, de biztos összegei által elért haszonnal. A kettő együtt él, s az államot a legális és nem legális szféra szent szövetsége láthatóan kevésbé zavarja, mint annak lehetősége, hogy legyen tiszta helyzet, amely a szociálpolitikai célzattal juttatott összegek kifizetését funkcionálisan célozná, lehetőséget nyújtva kiemelkedésre az *underclass* jelenleg reménytelenségre ítélt tagjainak.

A hitelezéssel kapcsolatos, bürokratikus szabályozás természeti kényszerként nehezedett a kísérletezőkre, akik a nehézségek láttán az eredeti elképzeléshez képest szűkített céllal vágtak bele a kísérletbe, 2009. január 1-jétől. A cél immár „csak” annyi volt, hogy a szociológia terminusai szerint az *underclass*-hoz sorolható, hátrányos helyzetű személyek kis létszámú önszervező csoportokat hozzanak létre, amelyek egy-egy mentor vezetésével havi rendszerességgel kisösszegű pénzeket tartalékolnak, majd egy idő után a félretett pénzek fedezetére hiteleket vesznek fel, melyek lehetővé teszik számukra a háztartás aktuálisan felmerülő gondjainak finanszírozását.

Még ennek a szerényen megfogalmazott kísérleti elgondolásnak a megvalósításához is speciális hatósági engedélyre volt szükség, melyet a kísérlet kivitelezői megkaptak. Elindult az *Esélykassza program*.

A program célcsoportjába tartozó személyek a következő jellemzőkkel rendelkeztek:

- szegénység (ha a magyar családokat egy főre eső jövedelem szerint öt részre osztjuk, akkor feltétel volt, hogy a programba kerülő családok az egy főre eső jövedelem szerint ötödök közül a legalsó ötödbe kerüljen),
- uzsorahiteleknek való kiszolgáltatottság lehetősége,
- hosszú távú, állandónak mondható képtelenség a megtakarításra,
- intézményi központoktól való távolság (posta, bank, rendőrség, iskola stb. hiánya),
- sok gyerek a háztartásban.

A fenti kritériumoknak megfelelő célcsoport tagjai inkább romák, mint nem azok. A mentorok többsége szintén roma volt. Ugyanakkor az *Esélykassza program* nem tekinthető roma programnak, amit az jelez, hogy nem romák is bekerülhettek, és be is kerültek a programba.

A csoportokba egyébként korántsem azok kerültek, akik az adott településeken a legszegényebbek voltak. Ez a program azoknak segít, akik segíteni akarnak magukon. A program során a résztvevőknek több hónapos megtakarítási időszakon kellett sikeresen túl jutniuk, amit nem tudott, s nem is akart mindenki vállalni. További szűkítő-szűrő szempont volt, hogy a csoportok tagjainak egymásért felelősséget kellett vállalniuk, ami felfelé nivellálta a csoport tagjait. A csoportba került személyek háztartásainak egyharmadában volt autó (igaz, nem túl értékes). Minden csoporttag önálló ingatlanban lakott, melynek értéke átlagosan 4 millió Ft volt. A ház

és az autó mellett az esélykasszások átlagosan 500 000 Ft értékű vagyonnal rendelkeztek. Mindehhez átlagosan 1,3 M Ft-os adósság társult.

A programba került tagok háztartásainak egyharmadában volt olyan kereső, aki rendszeres munkával rendelkezett, de közülük is csak minden negyediknek volt állandó munkahelye. A többiek sem maradtak munka nélkül, de a legális munka világán kívül dolgoztak.

A csoportok tagjainak háztartásai átlagosan havi 120–140 000 Ft közötti bevételekkel rendelkeztek. A bevétel felét a szociális rendszer által folyósított készpénz jelentette. (Amennyiben az aktuális közmunka-programokból kapott kvázi munkabérek is a szociális transferek közé soroljuk, úgy ez az arány 80 százalék feletti volt.)

A csoportokat kistelepüléseken szervezték meg. Mindenki mindenkit már korábban is ismert. Ez a körülmény behatárolja a kísérlet tapasztalatainak értékelését, hiszen nyilvánvaló, hogy az *underclass* lét egészen mást jelent városi körülmények között. Ha a kísérletet valaha is folytatni fogják, a kistelepülési feltétel mellett a városi feltételt is meg kell teremteni.

A kísérletbe 8 település került be, melyeket 2008-ban, hosszas terepmunkát követően választottak ki.

A települések és a csoportok a következők voltak:

Helység	Csoportnév	Taglétszám		Legálisan foglalkoztatott	Kilépett
		férfi	nő		
Besence	„Szorgos méhek”	4	5	6	–
Barcs	„Una palt”	2	6	6	–
Lakócsa	„Együtt a holnapért”	3	6	4	1
Zomba	„Lila Akácok”	3	6	5	–
Váralja	„Együtt egymásért”	4	5	5	2
Tolnanémedi	„Együtt a jövőért”	4	2	2	3
Selyeb	„Selyebi asszonyok”	–	8	–	
Nyírpilis	„Fekete Angyalok”	–	6	1	

A csoportalakítás nem ment könnyen. Az érdeklődők nem bíztak egymásban. Nem tett jót a kísérletnek, hogy éppen akkor kezdeményezték, amikor a média figyelme a piramis-játékokra emlékeztető, csődbement vállalkozásokra irányult. Megtörtént, hogy ellenérdekeltek lebeszéltek a potenciális jelentkezőket a programról.

A csoportokba való bekerülés feltétele volt, hogy leendő tagok kölcsönösen elfogadják egymást. A jelentkezők ennek megfelelően szavaz-

SZEGÉNYSÉG ÉS KIREKESZTÉS

tak, s aki nem kapta meg a kétharmadot, az nem került be a csoportba. A csoporttagok mindegyikének külön háztartásban kellett élnie. Minden jelentkezőnek ki kellett töltenie egy adatlapot, melynek alapján ki lehetett alakítani a vele kapcsolatos várakozást. Azok kerültek be a csoportba, akik esetében ez a várakozás pozitív volt. A megalakulást követően a csoportok nevet választottak maguknak.

A hitelhez jutás feltétele 5–6 hónapig tart, kötött összegű előtakarékoskodás volt. Bár a feltételek lehetővé tették volna a havi 10 000 Ft-os takarékoskodást, a csoportok a tagonként és havonként 5000 Ft-os összeget választották. A felvehető hitel összege 60 000 Ft volt. Ezt sok érdeklődő túl alacsonynak tartotta, s emiatt nem is jelentkezett a programba.

A mentorok készpénzben gyűjtötték össze a csoporttagok havi befizetéseit, amelyeket saját betétszámlájukról utaltak tovább a program letéti számlájára. A megtakarítások csupán fedezetként szolgáltak. A befizetők megtakarításaikért kamatot kaptak, melynek mértéke évi 6,5 % volt. A kamat összegét minden befizető esetében havonta kiszámolták, s a befizetővel közölték.

A hitelkérelem első lépéseként a hitelkérő a csoport mentorával egyeztetett. Ezt követően a csoport döntött arról, hogy adható-e vagy sem hitel a hitel igénylőjének. A hitelt egy internetes felületen (www.noba.hu) kitölthető űrlapon kellett igényelni. Az internetes felület révén a csoporttagok és a különböző csoportok láthatták egymás hiteligényeit (persze a személyes adataikat nem). A hitelt a Mikrohitel Zrt. utalta át a hitel felvevőjének bankszámlájára. (Ez néhány esetben problémát jelentett az érvényes inkasszó és KHR érintettség miatt.)

A hitelkérelmek jellemzően a lakáskörülmények javításával, a háztartásban adódó váratlan problémák megoldásával, a beiskolázással összefüggésben merültek föl. Két esetben jövedelemnövelés célja állt a hitelkérelem mögött.

Hitelkérelmek céljai

Lakáskörülmények javítása

- Tetőfedés
- Kerítésjavítás
- Fürdőszoba felújítás
- Ablakcsere
- Gipszkartonozás
- Lakásfestés
- Padlószőnyeg lerakása
- Bútorvásárlás

Háztartásban adódó problémák megoldása

- Téli tüzelő beszerzése
- Gáztűzhelycsere
- Kazáncsere
- Hűtőgépcsere
- Mosógépcsere

Jövedelemnövelés

- Benzinmotoros fűkasza vásárlás
- Sertés vásárlás

Beiskolázással kapcsolatos kiadások

A hitelek felhasználását ellenőrizték. Bizonylatokat, számlákat, adásvételi szerződéseket kértek a beszerzésekről, s helyszíni ellenőrzések alkalmával fotók is készültek. Mindössze egyetlen esetben merült föl annak a gyanúja, hogy a hitel felvevői nem a bizonylatoknak megfelelően használták fel a hitelösszeget.

A megtakarításokat hektikusan, olykor többhetes késéssel fizették be, végül ha késve is, de minden csoporttag rendezte az elmaradt megtakarításokat. Ha egy csoporttag nem tudta fizetni a megtakarítást, kilépett a programból.

A csoportok tagjai nemcsak takarékoskodtak, és hiteleztek maguknak, hanem menet közben pénzügyi képzésben is részt vettek. Erre azért volt szükség, mert a csoport tagjai – nem meglepő módon – teljesen tájékozatlanok voltak a pénzügyekben. Hozzátehetjük, hogy tájékozatlanságuk az élet más területeire is kiterjedt. Sajnos egyéb irányú (nevelési, pszichológiai, kulturális, háztartási) képzésben a csoportok tagjai nem részesültek.

A pénzügyi képzés példákön, gyakorlatokon alapult. A képzés a rövid- és hosszú távú célok kijelölésére, a célok elérésére szolgáló tervezésre koncentrált. A módszer az esetek megbeszélésére, a tapasztalatok kicserélésére, az önálló következtetések levonására épített.

A csoportokban komoly viták zajlottak a hitelek igénylésével kapcsolatosan. Vitára adhatott okot a hitelkihelyezés sorrendje, a hitelkérő megbízhatósága. A csoportok megalakulásakor a résztvevők a jelek szerint megengedőbbek voltak, mint a hitel kihelyezésekor. A hiteleket nem lehetett fogyasztási célra felvenni, s azt sem engedték, hogy a hitel révén megkapott összeggel korábbi adósságokat törlesszen a hitel felvevője.

A csoportokat mentorok irányították. A mentorok feladata a csoport ügyeinek intézése, a csoport szervezése, a csoport és a program közötti kapcsolat fenntartása volt.

A program kísérleti jellege szükségessé tette, hogy eredményeinek méréséhez, értékeléséhez kontroll csoportokat is bevonjunk. Ezeknek a csoportoknak a tagjai szociológiai jellemzőik szerint ugyanabba a társadalmi szegmensbe tartoztak, mint a kísérletben részt vevő csoportok tagjai. A kontroll csoportok tagjai körében azonban nem hoztak létre önsegítő csoportokat, szó sem volt mentorálásról, s pénzügyi képzést sem kaptak. A kísérlet kezdetén felmérték a kísérleti és a kontroll csoportok tagjainak pénzügyi attitűdjeit, háztartással kapcsolatos eljárásait, s hasonló felmérésre került sor a kísérleti időszak végeztével is. Az volt a hipotézis, hogy az önsegítő, takarékoskodó, hitelfelvevő, pénzügyi képzésben részesülő, mentorált csoportok tagjai a hasonló hatásoknak ki nem tett csoportok tagjaival szemben pénzügyileg tudatosabbak, gazdasági magatartásukat tekintve racionálisabbak és meggondoltabbak lesznek.

Eredmények

A csoportokban hamar megfogalmazódott az igény, hogy bővüljenek. A bővülést azonban a PSZÁF engedélye nem tette lehetővé.

A program egyik legfontosabb eredménye, hogy a megtakarítás, mint fedezetforma, bevált. A megtakarítások révén megoldódott a fedezethiány problémája. Ha a letét helyett betétként gyűjthették volna a megtakarításokat, akkor a felhasználás még eredményesebb lett volna. (A betétgyűjtésre azonban a jogszabályok nem adnak lehetőséget ebben a formában.)

A hiteleket 2010 júliusától helyezték ki folyamatosan. A késői hitelkihelyezésnek az volt az oka, hogy idő kellett a hitel felvevőinek, míg kitárgyalták, hogy mire kérik a hitelt. Tudatosodott bennük, hogy a hitel célja nem a fogyasztás költségeinek fedezése, hanem a felhalmozás. Hitelt csak a sikeres megtakarítási időszak után vehettek föl. A megtakarítás egy előzetes szűrőfunkcióval is bírt, de a résztvevők motivációját is növelte (a hiteltörlesztés összege megegyezik a megtakarítási összeggel).

Néhány hitel-cél (tűzifa, háztartási gépek cseréje) esetében felvetődhet, hogy közel állnak a fogyasztáshoz. A hitel ezekben az esetekben lehetővé tette a megtakarítást, s ilyen értelemben hozzájárul a háztartás pénzügyi egyensúlyának megtartásához. A csoporttagok a korábbi években ezeket a kiadásokat gyorskölcsönökből, vagy uzorahitelből fedezték, ami később kiadást eredményezett, és hozzá járult a nehezen felszámolható adósságsapda kialakulásához.

A program indulását, majd a csoportok működését folyamatos kétkezdés jellemezte a célcsoportban. Emiatt sok helyen nem sikerült megalakítani az önsegítő csoportokat. A kétkezdés leginkább a hitelnyújtással kapcsolatban merült föl bennük. Az első hitelek kihelyezésével azonban megszűntek az aggályok.

A háztartások kiadásainak összegét és szerkezetét vizsgálva azt tapasztalták, hogy az esélykasszások 2009 során közel 10 százalékkal kevesebbet költöttek, mint a kontrollcsoport tagjai. Mind a programba bekerült, mind a kontroll feltételbe osztott családok körében igen gyakran fordul elő, hogy minden hónapban idő előtt elfogy pénz. Ennek okát a válaszadók a válsággal, illetve a jellemzően váratlan egészségügyi kiadások felmerülésével hozta összefüggésbe. Az esélykasszások között azonban 10 százalékkal alacsonyabb volt azok aránya, akik minden hónapban szembesültek a pénz elfogytának problémájával.

A két csoport közötti különbség még élesebben rajzolódik ki, ha a takarékoskodás önpercepcióját nézzük. Az esélykasszások kevesebbet költöttek, mint a kontrollcsoport tagjai, ráadásul többségük (60%) úgy vélte, hogy még tovább tudná csökkenteni a háztartás kiadásait. A kísérlet kezdetén mindössze a válaszadók harmadára volt jellemző ez a vélemény. Az év végére a kontroll csoport körében csökkent azok aránya, akik úgy vélték, hogy kiadásait csökkenthetnék, míg az esélykasszások körében viszont nőtt azok aránya, akik további háztartási kiadáscsökkentést is elképzelhetőnek tartottak. Az esélykasszások körében magasabb volt az összeg, melyet megtakaríthatónak vélték, mint a kontroll csoportban. (Esélykasszások 14 000 Ft, kontrollcsoportosok 11 000 Ft). A

megtakarítási lehetőségek sorában mindkét csoportban az élvezeti cikkeket említették.

A pénzügyi képzés hatásai leginkább a háztartási szintű tervezésben mutatkoztak meg. A kísérlet indításakor a háztartások háromnegyedében volt olyan személy, aki a pénzügyeket kezeli, s csak a családok egyharmada rendelkezett bármiféle havi szintű költségvetési tervvel. A kísérleti időszak végén az esélykasszások körében nőtt azon családok száma, ahol felelőse van a pénzügyeknek (80 százalékról 89 százalékra nőtt az ilyen családok aránya). A kísérlet végén azt láttuk, hogy az esélykasszások kétharmada előre beosztja havi kiadásait, szemben a kontrollcsoportosokkal, ahol a beosztók aránya egynegyede volt és maradt. Bankszámlával minden esélykasszás rendelkezett, a kontrollcsoportosok körében a bankszámla-birtoklás nem vált általánossá, jöllehet a többségnek (78 %) e körben korábban is volt már bankszámlája.

A programban való részvétel pozitívan hatott a résztvevők jövőképeire. A kísérlet kezdetekor a válaszadók 25 százaléka gondolta úgy, hogy a következő év kisebb terhet jelent számukra, mint a megelőző. A kísérletben részt vevők körében az optimista válaszadók aránya 40 százalékra emelkedett, míg a kontrollfeltételbe kerültek körében a 25 százalékos arány nem változott. Az esélykasszás válaszadók 40 százaléka tényleges megtakarításnak tekintette, amit pénzével a program idején tett. A kontroll-feltételbe került válaszadók 22 százaléka jelezte, hogy az azonos időszakban pénz tudott félre tenni.

Az esélykasszások körében a bankok iránt nagyobb bizalommal találkoztunk, mint a kontroll-feltételbe kerültek között. A program kezdetén lezajló kérdések alkalmával azt tapasztalták, hogy a válaszadók 27 százaléka tartaná érdemesnek kis összeg felvétele (60 000 Ft) érdekében bankhoz fordulni. Az év végére ez az arány a kontrollcsoportban változatlan maradt, az esélykasszások körében 48 százalékra nőtt.

A két csoport között markáns különbség jelentkezik abban is, hogy milyen mértékben tartják megfelelőnek a saját pénzügyi ismereteiket. A kontroll-feltételbe kerültek kétharmada érezte úgy, hogy pénzügyi tudása elegendő a háztartás vezetéséhez. A maradék egyharmad pedig úgy ítélte meg, hogy pénzügyi tudása ahhoz is elég, hogy vállalkozásba fogjon, önálló gazdálkodásba vágjon bele. Az esélykasszások körében a program végére azok aránya, akik pénzügyi tudásukat a háztartás vezetéséhez elegendőnek tartották, elérte a 83 százalékot. A program kezdetén mindkét csoport tagjait megkérdezték, hogy ha lenne elérhető hitel, akkor vállalkoznának-e vagy sem. A kérdésre a válaszadók 31 százaléka válaszolt igenlően. A programév végén már az esélykasszások 60 százaléka nyilatkozott úgy, hogy ha kapna hitelt, akkor vállalkozásba kezdene. A kontrollfeltételbe kerültek között a vállalkozni készek aránya csak 13 százalékkal nőtt.

Jegyzet

A kutatási program finanszírozója a Magyar Fejlesztési Bank Zrt. volt. A program teljes költségvetése 29 M Ft volt.

A program előkészítését és lebonyolítását szakértői testület felügyelte,

SZEGÉNYSÉG ÉS KIREKESZTÉS

melynek tagjai a munkát díjazás nélkül végezték. A szakértői testület tagjai voltak: Ávéd Johanna, Béres Tibor, Csepeli György, Dobrev Klára, Gál Péter, Kardos Anna, Kende Ágnes, Lukács György, Nyirő András, Szomor Éva.

A kontroll-vizsgálatot Kézdi Gábor végezte.